

جوانان باید کمال طلب باشند

اعلم، بزرگ مرد دقت و پشتکار

گزارش مراسم بزرگداشت استاد هوشنگ اعلم

دکتر اعلم آثار زیادی به جامعه علمی کشور عرضه کرده است که از میان آنها می‌توان به مقالات پرشمار دانشنامه جهان اسلام که تاکنون ۵۱ مقاله در مجلدات مربوط به حرف «ب» و حرف «پ» به چاپ رسیده، تألیف ۱۰۸ مقاله به زبان انگلیسی در دائرةالمعارف ایرانیکا، تألیف مقالات بسیاری در زمینه‌های کتابداری، زبان‌شناسی، زبان فارسی، عکاسی و غیره را که در مجله‌ها و روزنامه‌های ایران به چاپ رسیده است، برشمرد

فاطمه سمواتی

اشاره:

مسئول مبادلات کتاب بود. وی علاوه بر تدریس زبان فرانسه در هنرکده هنرهای تزئینی، از سال ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۸ در فرهنگستان زبان ایران به پژوهش علمی درباره زبان فارسی اشتغال داشت و در این مدت یک خودآموز مفصل فارسی برای انگلیسی زبان‌ها نوشت.

استاد هوشنگ اعلم از دانشنامه‌نویسان برجسته بنیاد دائرةالمعارف اسلامی است که از حدود سال ۱۳۶۰ تاکنون همکاری مستمر و نزدیکی با آن مرکز معتبر علمی داشته است که از آن جمله: تألیف، ترجمه و ویرایش مقالات متعدد و همکاری چشمگیر با کتابخانه بنیاد دائرةالمعارف بوده است. دکتر اعلم آثار زیادی به جامعه علمی کشور عرضه کرده است که از میان آنها می‌توان به مقالات پرشمار دانشنامه جهان اسلام که تاکنون ۵۱ مقاله در مجلدات مربوط به حرف «ب» و حرف «پ» به چاپ رسیده، تألیف ۱۰۸ مقاله به زبان انگلیسی در دائرةالمعارف ایرانیکا، تألیف مقالات بسیاری در زمینه‌های کتابداری، زبان‌شناسی، زبان فارسی، عکاسی و غیره را که در مجله‌ها و روزنامه‌های ایران به چاپ رسیده است، برشمرد. از دیگر فعالیت‌های فرهنگی استاد هوشنگ

استاد هوشنگ اعلم در ۱۳۰۷ ش. در تهران متولد شد و تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در همین شهر به پایان رسانید. در سال ۱۳۲۹ به طور همزمان لیسانس زبان و ادبیات فرانسه را از دانشکده ادبیات دانشگاه تهران و لیسانس آموزش را از دانشسرای عالی دریافت کرد. وی در ۱۳۳۷ موفق به اخذ درجه فوق لیسانس در زبان انگلیسی از دانشگاه میشیگان آمریکا و به سال ۱۳۴۶ در رشته کتابداری از دانشگاه سیمونز (ماساچوست آمریکا) گردید.

تحصیل در مقطع دکتری در چهار رشته زبان‌شناسی عمومی، زبان‌شناسی توصیفی، مطالعات ایرانی و فیلولوژی عربی در دانشگاه هاروارد (کمبریج آمریکا) را با موفقیت به پایان رساند و تحقیق در زمینه رساله دکتری را آغاز کرد. اشتغال ایشان از سال ۱۳۲۹ در ساری شروع شد که به عنوان دبیر در وزارت فرهنگ در دبیرستان فرانسه و انگلیسی تدریس می‌کرد. از ۱۳۴۰ تا ۱۳۴۱ در تهران عضو هیئت تحریریه «ماهنامه فرهنگ» وزارت فرهنگ بود. سالهای ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۱ در کتابخانه ملی تهران کتابدار و

کمتر دانشنامه نگاری چون او می توان یافت که دانش و احاطه علمی را با رهیافت فرهنگی، دقت ذهنی و وسواس های فنی همراه کرده باشد و همین آموزه شاید منحصر به فرد اوست

می گیرد که یادآور بزرگان دانش معاصر ما و میراث گرانقدر آنهاست. ایشان با ابراز خرسندی از انتشار مجموعه مقالاتی که استاد هوشنگ اعلم در طول سالیان گذشته برای مجلدات اول تا پنجم دانشنامه جهان اسلام نگاشته است گفت: امروز جشن رونمایی این کتاب در حضور صاحب آن برگزار می گردد. وی افزود: بنده به حکم وظیفه ای که دارم موظف هستم همه مقالات را قبل از انتشار مطالعه کنم و این توفیق بزرگی است که از آثار دانشمندان ایران و جهان در حوزه دانشنامه جهان اسلام استفاده می کنم و شرف قلبی خود را از خواندن مقالات استاد اعلم نمی توانم پنهان کنم زیرا این مقالات نمونه کامل انضباط علمی و روش و نیز سبک و شیوه استناد نویسنده آن است و من از مضمون و محتوای آن مقالات درس می گیرم.

اهمیت کار استاد اعلم در آن است که ما در کشورمان متأسفانه هنوز به یک انضباط علمی استقرار یافته و گسترده ای در حوزه تاریخ علم دست نیافته ایم و در پنجاه سال گذشته محققان بسیاری داشته ایم که در رشته های مختلف دست به تألیف مقالات تاریخ علم زده اند، از مرحوم سید

اعلم ماموریت به کشورهای هند و پاکستان و سیلان و شرکت در چندین کنفرانس علمی داخلی و خارج در استراسبورگ، بوداپست، لیژ (بلژیک)، دهلی و ونیز می باشد. ایشان علاوه بر تدریس در داخل کشور که در دوره فوق لیسانس پژوهشکده فرهنگ ایران و در کلاسهای انجمن سابق ایران و آمریکا صورت گرفت مدتی هم در دانشگاه هاروارد آمریکا به تدریس پرداخت و در فهرست نگاری کتاب های فارسی و عربی آن دانشگاه مساعی فراوان نمود. دانشگاه تهران به مناسبت تقدیر و بزرگداشت مقام علمی و خدمات علمی و فرهنگی این استاد فرزانه تاریخ علم پانزدهم اسفندماه ۷۹ مراسمی را در تالار علامه امینی دانشگاه تهران برگزار کرد و در این مجلس باشکوه سخنرانان به ایراد سخنرانی پرداختند که در اینجا به بخشی از این سخنان اشاره می کنیم.

دکتر غلامعلی حداد عادل مدیر عامل بنیاد دایرةالمعارف اسلامی، نخستین سخنران این محفل، ضمن تشکر از شرکت کنندگان در بزرگداشت استاد اعلم گفت: این بزرگداشت در دانشگاه تهران و در کتابخانه مرکزی آن صورت

سخنران بعدی دکتر ایرج افشار گفت: سخن گفتن درباره ایشان دشوار است، آنچه بگویم مشتق از خروار است، آن هم ناپخته. هنگامی که او را شناختم در کتابخانه ملی خدمت می‌کرد، اما یادم نیست چه می‌کرد، مسؤولیتش چه بود اما می‌دانم باری به هر جهت نبود و عاطل و باطل نمی‌ماند، وقت را نمی‌گشت و کاری که به دست او داده می‌شد به نظم و دقت سرانجام می‌گرفت. همین حالات و صفات بود که او را به چشم من ستوده خصال شناساند. وی با اشاره به همکاری استاد اعلم با فرهنگستان زبان افزود: از افتخاراتی که به من روی آورد همکاری قلمی او از روز پایه‌گذاری نشریه کتابداری کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران بود. از همان شماره اول مقالات شسته رفته و فایده بخش او که نتیجه تفکراتش در آن رشته مهجور بود، زینت بخش آن مجله شد. آنچه به قلم او در آن مجله از سال ۱۳۴۵ به بعد نقل شد تازگی داشت و برای کتابداری ایران از جمله ابتکارات و عناوین موضوعی برای کتابخانه‌های ایران از مقوله عجایب و غرایب بود. استاد اعلم همواره می‌کوشید به این رشته دامن بخشد ولی موجبات تشویق و تحقیق فراهم نگردید. اعلم همیشه مصر بود نوشته‌اش ابداعی باشد، همچنانکه تازگی و طراوت داشته باشد، استوار و عالمانه باشد.

برجستگی اعلم را باید از نگاه نوشته‌های دائرةالمعارفی او دریافت. او بیش از یکصد مقاله از این دست دارد که به زبان فارسی و انگلیسی است. این مقاله‌ها عمدتاً درباره گیاه‌ها، داروها، حشایش، مفردات ادویه و حیوانات است که خواننده با چند جنبه مربوط به آنها آشنایی می‌یابد، از لغت‌شناسی چه در زبان‌های ایرانی و زبان‌های مرتبط و گیاهشناسی و بوم‌شناسی بگیرد تا ورود آن گیاه و دارو را به کرانه‌های ادبی و کاربردی و چه در جنبه‌های سوداگری و فرهنگی و مدنی هر یک.

از نگاهی به منابع و مأخذ کار او خواننده درمی‌یابد که نویسنده به اکثر منابع مهم در زبان‌های مختلف نگریسته و بی‌تردید جز کتاب نگار بودن، کتابشناسی است ریزه‌کار و صاحب نشاط تمام. پیش از اعلم برتولد و بلوهر آمریکایی و پس از او ابراهیم پورداود گام‌هایی در همین زمینه برداشته بودند ولی اعلم با منابعی سرشارتر و روشن‌تر و تبویبی آسان یاب دنیای علم را از این رشته دلکش دامنه‌دار غنی می‌سازد. وی افزود: بخشی دیگر از نوشته‌های او به تعاریف درمانی و خوراکی در قدیم اختصاص یافته است. اعلم در تحقیقات خود روش علمی را مراعات کرده است، او همیشه طالب علم بوده است و به این شخصیت علمی رسیده است.

سخنران دیگر این مراسم عبدالحسین آذرنگ بود که اظهار داشت: نکته‌های فراوانی که در خصوص ویژگی‌های این پژوهشگر بزرگ استاد هوشنگ اعلم وجود دارد که به چند نکته می‌پردازم:

مقاله‌های استاد اعلم در دانشنامه جهان اسلام و

جلال‌الدین تهرانی تا استاد احمد آرام و بسیاری دیگر. اما هنوز یک رشته دانشگاهی که محققینی را در این رشته تربیت کند و به آن محقق همه آنچه را که لازم است بیاموزد نداریم.

همه کسانی که در تاریخ علم کار کرده‌اند، به صرافت طبع و به اقتضای ذوق و علاقه شخصی در این راه قدم نهاده‌اند. دکتر حداد عادل ادامه داد: در مقالات استاد اعلم چند خصوصیت وجود دارد: یکی وسعت معلومات نویسنده از باب احاطه منابع قبل از اسلام، منابع یونانی و منابع لاتینی و احاطه به منابع دوره اسلامی، کتابهای عربی و فارسی و کتابهای سده‌های بعدی، احاطه به آنچه محققان اروپایی در صد سال و دویست سال گذشته در حوزه‌هایی مانند داروشناسی گیاه‌شناسی و حیوان‌شناسی به رشته تحریر درآورده‌اند. دانش و هوش و مهم‌تر از اینها زبان، ابزار کار ایشان است. مقالات ایشان برخوردار از نظم آرمانی است که امروز در این حوزه‌ها بر نوشته‌های فرنگی حاکم است. خصوصیت دیگر مقالات استاد اعلم پرهیز از تعصب و غلو و مبالغه است و این پشتوانه‌ای است برای مولفان جوان ما در تاریخ علم که کار تحقیقی چگونه باید باشد. ایشان با اشاره به دقت استاد، اخلاق کریمانه علمی، بی‌اعتنایی به دنیا، دوری از جاه و مقام و زخارف دنیوی اظهار امیدواری کرد. جوانان بنیاد دائرةالمعارف اسلامی همواره آقای اعلم را الگوی عالی خود بدانند و از وجود ایشان به نحو احسن و اکمل بهره‌مند شوند. وی در پایان اظهار امیدواری کرد که در این چهل جلدی که قرار است دانشنامه جهان اسلام منتشر شود، مقالات تاریخ علم با سبک و شیوه و دقت علمی ایشان تحریر شود تا این مجموعه گنجینه‌ای گرانبها برای محققان آینده باشد.

ما در کشورمان متأسفانه هنوز به یک انضباط علمی استقرار یافته و گسترده‌ی در حوزه تاریخ علم دست نیافته‌ایم و در پنجاه سال گذشته محققان بسیاری داشته‌ایم که در رشته‌های مختلف دست به تألیف مقالات تاریخ علم زده‌اند، از مرحوم سید جلال‌الدین تهرانی تا استاد احمد آرام و بسیاری دیگر، اما هنوز یک رشته دانشگاهی که محققینی را در این رشته تربیت کند و به آن محقق همه آنچه را که لازم است بیاموزد نداریم

از نگاهی به منابع و مأخذ کار او خواننده درمی یابد که نویسنده به اکثر منابع مهم در زبان های مختلف نگریسته و بی تردید جز کتاب نگار بودن، کتابشناسی است ریزه کار و صاحب نشاط تمام

تناسب ساختار مقاله با موضوع مقاله در هیچ موردی مصنوعی یا تصنعی و یا تحمیلی نیست، بلکه به اقتضای سرشت مقاله و تحول طبیعی خود مفهوم است.

عبدالحسین آذرننگ ادامه داد: از دیگر ویژگیهای مقالات استاد اعلم بحث های دقیق لغوی، ریشه شناسی، زبان شناسی، کاربرد گسترده اصطلاحات فنی، استخراج اصطلاحات و به ویژه اصطلاحات بدیع از متون و احیای مواردی از آنها، کمک به غنای بیشتر واژگان زبان فارسی، اعتنا به جنبه های فرهنگی و به طور کلی همه جنبه های لازم در گستره بحث های دانشنامه ای می باشد. کمتر دانشنامه نگاری چون او می توان یافت که دانش و احاطه علمی را با رهیافت فرهنگی، دقت ذهنی و وسواس های فنی همراه کرده باشد و همین آموزه شاید منحصر به فرد اوست که سطح و کیفیت مقالات دانشنامه ای را به مرتبه ای ارتقاء داده است که با بهترین مقاله های حوزه های تاریخ طبیعی دانشنامه های جهانی برابری می کند.

ایشان در پایان سخنان خود گفت: استاد هوشنگ اعلم با تلاش فردی، تربیت نفس و ریاضت علمی جایگاهی را از آن خود کرده است که بی تردید شایسته افتخار ملی و تحسین عمومی است.

مهندس محمد طاهری مدیر گروه تاریخ بنیاد دائرة المعارف اسلامی دیگر سخنران این مراسم بود که به بیان کارنامه علمی استاد اعلم و ویژگیهای شخصیتی ایشان پرداخت.

وی ضمن ابراز خرسندی از این که افتخار شاگردی استاد اعلم را داشته است، گفت: استاد اعلم ویژگیهای شخصیتی ارزنده ای مثل قهرمانی، فروتنی و همچنین ظرافت و شوخ طبعی و آراستگی ظاهری دارند و علاوه بر شناخت عمیق زبان فارسی رسمی و محاوره ای تسلط شان در زبان فرانسه و انگلیسی و عربی لاتینی و آلمانی تحسین برانگیز است.

وی افزود: آقای اعلم از جوانی کمال گرا بودند و همواره سعی می کردند کار را به کاملترین صورت ممکنه انجام دهند، آقای باقری در پایان از زحمات و خدمات ارزنده ایشان تشکر و تقدیر کرد.

سپس لوح تقدیر و هدیه بنیاد دائرة المعارف اسلامی توسط استاد احمد بیرشک، دکتر غلامعلی حداد عادل و دکتر ایرج افشار به استاد تقدیم شد و کتاب «مجموعه مقالات» استاد هوشنگ اعلم در «دانشنامه جهان اسلام» توسط دکتر غلامعلی حداد عادل مدیر عامل بنیاد دائرة المعارف اسلامی برای اولین بار رونمایی شد.

بخش پایانی این مراسم سخنرانی آقای دکتر هوشنگ اعلم بود که مورد تشویق و تقدیر حاضران قرار گرفت. وی ضمن تشکر از حضار و سخنرانان، جوانان را به کمال طلبی در تحصیل علم و دانش و پژوهش دعوت کرد.

دانشنامه های دیگر در قلمرو تاریخ طبیعی قرار می گیرد. قلمروی که به نظر عده ای در حوزه تخصصی ایشان به معنای اخص کلمه نیست. طرفداران این نظریه احتمالاً فقط کسی را متخصص می دانند که همه تحصیلات علمی اش و تجربیات علمی اش منحصر به یک رشته باشد، اما شواهد متقن بیشمار از تاریخ علم بشر نشان می دهد که دستاوردهای بزرگ علمی فراوانی در همه شاخه ها، از آن عالمی است که از یک حوزه علمی به حوزه دیگر هجرت کنند. کشفیات نجوم از آن کسانی است که پیش تر ریاضی دان بوده اند؛ یا کشفیات شیمی دانی که به سراغ زیست شناسی رفته اند؛ اقتصاددانانی که به تاریخ پرداخته اند، زیست شناسانی که در پی جامعه شناسی رفته اند و فیزیکدانانی که به قلمرو فلسفه وارد شده اند.

تاریخ علم لبالب تجربه های گوناگون عالمی است که چون از منظر دیگری و یا به کمک روش متفاوتی به موضوعی نگریسته اند به برداشتهای دیگر یا به دریافته ها و یافته های دیگر دست یازیده اند. مصداق هایی از کوچ و هجرت علمی یا تغییر رویکرد در جامعه خردمان فراوان است. اگر زبان شناسی در ایران با بنیهای چشمگیر و سرعتی چشمگیرتر آغاز شد برای این است که کسی پایه های آن را گذاشت که سرمایه های هنگفتی از عرصه ادب و فرهنگ را با خود به همراه آورده بود. علوم جامعه شناسی و روان شناسی در ایران به کوشش مردانی پایه گذاری شد که مایه های علمی خود را از حوزه های دیگر دانش معرفت کسب کرده بودند.

وی گفت: تحول عظیمی که غلامحسین مصاحب در دانشنامه نگاری ایران پدید آورد، چیزی جز ثمره هجرت علمی او و ره آورد نظر و منظر و روش دیگری نبود که از حوزه علوم جدید به قلمرو دانشنامه نگاری آورده بود. استاد اعلم هم که اوایل دهه ۱۳۶۰ نخست به تألیف مقالات دانشنامه ای در حوزه مفردات طبی و سپس تاریخ غیاب و ضیاء و بخشهایی از قلمرو تاریخ طبیعی روی آورد، در سنینی بود که می توانست انبوهی از دانسته ها و تجربه های علمی را با آزموده روش ها و کاربرد دقت های خاص درآمیزد و آمیزه آنها را در تحلیل مقالات دانشنامه ای بکار گیرد و او چنین کرد و به سهم خود تحولی در مقاله نویسی حوزه تاریخ طبیعی بوجود آورد.

ایشان با اشاره به ویژگیهای آثار استاد اعلم گفت: بنیان مقاله های ایشان از حیث کسب اطلاعات صحیح به غایت استوار است، اطلاعات موثقی که استخراج می کند، از معیارهای قطع و متناسب، پوشش موضوعی، اولویت اطلاعات و نظیر آن بی کم و کاست بهره مند است. ساختاری که اطلاعات سرنشانده از منابع نقادی شده را در آن جای می دهند. از حیث ارتباط جزء و کل، جزء با جزء، اجزاء با کل، جایگاه هر جزء در کل، تناسب بندها و در مجموع هدایت کردن خواننده، از مقدمات مقاله و از خلال تفصیل بحث به نتایج به غایت سنجیده است. تقطیع بندها در هر مقاله با دقتی انجام می گیرد که با تفکیک موضوع ارتباط کامل دارد،